

Beste lezer,

Graag nodig ik u uit om deel te nemen aan een stadsgesprek over de Vestingvisie Grave. Dit gesprek vindt plaats op donderdag 2 november aanstaande, aanvang 19.30 uur. Locatie: Voormalige Generaal de Bonskazerne in Velp, de voormalige eetzaal.

Een stadsgesprek. Waarom? Dat zal ik u uitleggen. Iedereen die de geschiedenis van Grave kent, weet dat onze mooie vestingstad diverse verschijningsvormen heeft gekend. Grave werd vaak in puin geschoten en evenzovele keren weer opgebouwd. Vestingwerken werden aangelegd, uitgebreid en veranderd. De ontwikkeling van Grave werd eeuwenlang in hoge mate bepaald door oorlogen en bezetting en door militair-strategische inzichten uit die tijd.

Aan het einde van de 19e eeuw verloren de vestingwerken echter hun betekenis. Veel ervan werd afgebroken. Nog later, rond 1920, werd de Maas gekanaliseerd zodat er minder last was van overstromingen en er werd een weg aangelegd van Oss naar Nijmegen inclusief een nieuwe brug over de Maas. Na de Tweede Wereldoorlog groeide de bevolking fors en er ontstonden buiten het oude centrum uitbreidingswijken, zoals het Rode en Blauwe dorp, de Zittert, het Estersveld en de Stoof.

De stad Grave, maar dat geldt feitelijk voor alle steden en dorpen in Nederland, was en is dus voortdurend in beweging. Vandaag de dag hoeven we ons als gemeente gelukkig niet meer bezig te houden met militaire strategieën. Wel staan we voor andere vraagstukken. Hoe gaan we om met de vergrijzing? Waar kunnen we nog woningen bouwen? En wat voor woningen moeten dat zijn? Wat doen we aan de verkeersdrukke op de N324 en N321? Moeten we de nog overgebleven vestingwerken opknappen? Zo ja, hoe betalen we dat? Waar parkeren we alle auto's? Wat doen we met grote leegstaande gebouwen? Hoe zorgen we voor werkgelegenheid? Moeten we werken aan meer bedrijfsvestiging? Hoe gaan we om met leegstaande winkels? Nieuwe tijden, nieuwe uitdagingen!

Het gemeentebestuur van Grave heeft aan stedenbouwkundig bureau West 8 gevraagd om al deze uitdagingen om te zetten in een toekomstvisie; een visie op de vestingstad Grave. Die visie geeft aan waar we met de stad heen willen. Een visie kan echter alleen omgezet worden in concrete plannen als er draagvlak voor is. Draagvlak onder inwoners maar ook bij specifieke groepen, zoals ondernemers. Op 3 oktober jongstleden heeft de gemeenteraad kennis gemaakt met de eerste ideeën van West8. In dit aparte gedeelte van de gemeentelijke informatierubriek geven wij u alvast een inzicht in die ideeën. Om vervolgens tijdens het stadsgesprek van u te horen hoe u daar tegenaan kijkt. Uw opmerkingen en ideeën kunnen nog verwerkt worden voordat de visie afgerond wordt en ter besluitvorming bij de raadsleden op tafel ligt.

Ik nodig u daarom uit om naar het stadsgesprek te komen en uw bijdrage te leveren aan de toekomstvisie van Grave. Om Grave voor iedereen – inwoner, ondernemer, toerist etc. – nog aantrekkelijker te maken. U bent van harte welkom. ❖

*Lex Roolvink
Burgemeester*

Uitnodiging

Denk mee over de Visie op de Vestingstad Grave!

Wilt u meedenken over de Vestingvisie? Dat kan! Op 2 november vindt om 19.30 uur in de Generaal Bonskazerne een breed Stadsgesprek plaats. Hier worden de doelstellingen van het project 'Visie op de vestingstad Grave' toegelicht. Het project is in mei gestart en 2 november wordt de tussenstand gepresenteerd. Er is voor iedereen uitgebreid gelegenheid om te reageren en met elkaar over de visie in gesprek te gaan. U bent van harte uitgenodigd en we zijn benieuwd naar uw reacties. Op basis van de reacties zal in november de definitieve versie van de visie worden opgesteld.

Op de avond is het projectteam van de gemeente, onder leiding van burgemeester Lex Roolvink, aanwezig. West 8, het bureau dat gevraagd is de visie op te stellen, verzorgt de presentatie van de visie op de Vestingstad Grave. Ook zal een aantal specialisten van binnen en buiten Grave hun licht op de vestingvisie voor Grave laten schijnen. Daarna is het tijd voor een stadsbreed debat! De avond wordt geleid door journalist en oud NOS-hoofdredacteur Nico Haasbroek.

Stadsgesprek

Visie op de vestingstad Grave

Datum: 2 november 2017

Aanvang: 19.30 uur

Locatie: Generaal de Bonskazerne, Voormalige eetzaal

Gebruik de ingang via de Generaal de Bonsweg 1, 5363 ST Velp.

Op het binnenterrein kunt u eventueel parkeren. De voormalige eetzaal vindt u op het middenterrein.

Aanmelden is niet nodig.

Vogelvlucht over Grave en Vestingpark. Schetsmatige impressie © West 8

Entree vanuit het zuiden, vanaf de N324. © West 8

Visie op de Vestingstad Grave:

De historie van Grave als ruimtelijke leidraad

Eind februari van dit jaar is West 8 uit een groep van zes bureaus geselecteerd om voor de gemeente Grave een vestingvisie te schrijven. Onderdeel daarvan is de vraag hoe het rijke verleden van Grave een rol kan spelen in toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen. Bovendien is gevraagd antwoorden te formuleren voor een viertal specifieke locaties in Grave.

In april kon met eerste fase genaamd 'ophalen en ontdekken' begonnen worden, waarna gesprekken met vele betrokkenen volgden. Op basis daarvan zijn in de tweede fase verschillende ideeën voor de gehele vestingzoom alsook voor een aantal deellocaties opgesteld. Nu zijn we aangekomen bij fase drie. Daarin waarin we graag met de bewoners, omwonenden en belanghebbenden in gesprek

over onze eerste versie van de Vestingvisie. Temeer omdat we in de eerste fase niet iedereen hebben kunnen spreken. Op basis van opmerkingen en bevindingen uit dit 'Stadsgesprek' zullen we in een afsluitende vierde fase in november een definitieve versie van de visie opstellen en vervolgens presenteren.

We streven naar een 'integrale visie' voor de vestingstad Grave.

Daarmee bedoelen we dat zaken als ecologie, (water)veiligheid, bereikbaarheid, wonen, ondernemen, recreatie, parkeren en realisatie gezamenlijk worden ingepast. Als je zou willen bouwen bij de Oude Haven, hoe doe je dat dan? Hoe weerstaan we het stijgende Maaswater? Kun je de Raamvallei en het centrum beter verbinden? Hoe bereiken we veilige overgangen van en naar scholen en waar is extra parkeerruimte? Op deze vragen proberen we antwoorden te formuleren. Daarbij hanteren we de historie van Grave als ruimtelijke leidraad. De eens machtige vestingwerken kunnen op die manier richting geven aan een gebalan-

ceerd ruimtelijk beleid voor de komende jaren.

Even voorstellen

West 8 is een internationaal ontwerp bureau voor stedenbouw en landschapsarchitectuur, opgericht in 1987. In dertig jaar heeft West 8 zich gevestigd als internationaal team van meer dan vijftien architecten, stedenbouwkundigen, landschapsarchitecten en industrieel ontwerpers. Het hoofdkantoor is gevestigd in de Rotterdamse haven. Daarnaast heeft West 8 twee nevenvestigingen in Brussel en New York.

De combinatie van verschillende vakgebieden binnen één bureau

maakt het mogelijk om complexe ontwerp vraagstukken multidisciplinair te benaderen. Zo ontwerpen we onder andere stedelijke centra, woonwijken en waterfronten, maar ook parken, pleinen en tuinen. Daarnaast ontwikkelen we studies, concepten en visies voor grote ruimtelijke vraagstukken die te maken hebben met klimaatwijziging, verstedelijking en infrastructuur.

Behalve de oprichter van het bureau, Adriaan Geuze, werken onder meer Penne Hangelbroek en Ludo Dings namens West 8 aan de Visie voor de Vestingstad Grave. ♦

Voorstel nieuwe toestand bij de Oude Haven. © West 8

Eén van de scenario's die tijdens het Stadsgesprek zullen worden toegelicht. © West 8

De compacte vestingstad, gezien vanaf de Westelijke uiterwaarden.

Bron: Collectie Amsterdams Historisch Museum.

Gebulder aan de Maas

Grave is één van de meest belegerde steden van Nederland. Vanaf de middeleeuwen streden verschillende machthebbers om het bezit van de strategisch gelegen stad. Vanuit Grave konden zij zowel de Maas als het omliggende gebied controleren. Tijdens de Tachtigjarige oorlog wisselde de macht in Grave maar liefst drie keer. Onder meer in 1586, toen

de Spanjaarden onder leiding van de Hertog van Parma na een zwaar beleg van vier maanden de stad wisten te veroveren op het leger van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De militair gouverneur Lubbert Turck had de taak had om de stad te verdedigen. Hij moest de overgave met zijn leven bekopen.

Niet omdat de Spanjaarden hem vermoordden, maar omdat de Krijgsraad van de Republiek hem veroordeelde tot de doodstraf. De raad vond dat hij Grave te snel had overgegeven. De Spanjaarden wisten Grave tot 1602 in hun bezit te behouden. Daarna kwam de stad weer in 'Nederlandse' handen. ❖

Het Beleg van Grave uit 1586 is (net als andere belegeringen van de stad) veelvuldig door prentkunstenaars verbeeld. De bovenstaande ets is gemaakt door Jan Luyken en toont de Spanjaarden die aan de overzijde van de Maas hun schanskorven en bulderende kanonnen hebben opgesteld. Op de voorgrond rechts overleggen Spaanse officieren. De stad is met kruitdampen omhuld. Op de achtergrond wordt de vesting bestormd. De ets is als illustratie gebruikt in een boek uit de reeks Oorsprongk, begin, en vervolgh der Nederlandsche Oorlogen, die de schrijver P. Bor Christiaensz tussen 1679 en 1684 maakte.

Bouwhistoricus: "Juist de verschillende tijdslagen maken de vesting zo boeiend"

In en rondom Grave zijn nog veel restanten van de oude vesting te vinden. Die vesting is door de eeuwen heen steeds aangepast, uitgebreid en vernieuwd. En dat maakt het vestingverleden juist zo interessant, als je het bouwhistoricus Frank Haans vraagt. Hij is verbonden aan het pas geleden opgerichte Kenniscentrum Grave. Daarnaast is hij lid van de commissie Ruimtelijke Kwaliteitszorg en is hij oprichter van het Monumenten Advies Bureau. In de afgelopen jaren werkte Haans aan een uitgebreid onderzoek naar de ontwikkelingsgeschiedenis van de Graafse vesting.

Hij weet dus veel over het onderwerp. "De conclusie van ons onderzoek was dat het onmogelijk is om de hele vesting te reconstrueren. De restanten die we nu nog hebben dateren van allerlei periodes. Bovendien is er over en op sommige delen van de vesting gebouwd of zijn er wegen aangelegd." Welke aanbevelingen heeft Haans dan voor de Vestingvisie? "Het zou mooi zijn als je al die restanten aan elkaar kunt koppelen. Bijvoorbeeld door een aaneengesloten wandeling rond de vesting te maken. Daarnaast kun je één 'hoogtepunt' wel reconstrueren: het gebied rond de Hampoort, waar nu het Graafse Museum huist."

Voor de Hampoort lag vroeger een ravelijn (een verdedigbaar eilandje in de vestinggracht) met een aantal bruggen. "De Hampoort is echt een hoogtepunt in Grave en het museum wil de komende jaren vernieuwen. Dat is een mooie aanleiding om een deel van de verdedigingswerken terug te brengen. Dan kun je op weg naar het museum zien hoe die in het echt gesitueerd waren." Bastion Bekaf is een andere plek waar Haans kansen ziet voor het beleefbaar maken van de vesting. Daar is nu de scheepswerf gevestigd. "Vanaf de rivier en de brug gezien zou je die plek veel beter herkenbaar kunnen maken."

Haans zit vol kennis over het verleden van Grave, maar hoe zit dat bij de rest van de Gravenaren? Scholieren maken door middel van educatieve programma's al kennis met de geschiedenis van de vestingstad. Haans ziet ook bij volwassenen veel enthousiasme voor het verleden van Grave en zoekt manieren hoe de geschiedenis iets meer kan

gaan leven. Zijn Facebookpagina Grave Nostalgia doet het goed met zo'n drieduizend volgers. Daarop worden oude foto's over de stad gedeeld. "Zo'n foto of plattegrond roept enorm veel reacties en herinneringen op. Er is dus geen gebrek aan verhalen." Hij zou graag een groter platform hebben waar iedereen zijn eigen verhaal op kwijt kan. "Dan heb je meteen een mooie online presentatie van de stad voor mensen van buitenaf."

Verschillende lagen, verschillende verhalen: het wordt juist spannend als je ze combineert. "Het is heel boeiend als je de tijdslagen met elkaar kunt verbinden," aldus Haans. ❖

Bron: BHIC

Deze luchtfoto dateert uit de eerste helft van de twintigste eeuw en is vanuit het zuidoosten genomen. De verdedigingswerken van Grave zijn op deze foto al grotendeels afgebroken. De stad ligt, beschut temidden van bomenrijen, helemaal vrij in het omringende landschap. Het open karakter van het gebied rond het centrum is belangrijk voor de beleving van Grave als voormalige vestingstad. De Visie besteedt daar nadrukkelijk aandacht aan. Tijdens het Stadsgesprek op 2 november leggen we u dit graag verder uit! De uitnodiging vindt u op het voorblad van dit katern.

De Graafse vesting is veelvuldig op kaarten en tekeningen in beeld gebracht. Deze "Grondtekening der Stad Graave" van Isaac Tirion dateert uit 1745. Grave is geportretteerd vanuit het standpunt van de overwinnaar.

Wat is er tegenwoordig van de vesting nog te herkennen? Uiteraard is de hoofdwal nog grotendeels bewaard gebleven, bij de Gravenaren beter bekend als de Maasmuur. De Hampoort is als enige toegangspoort van Grave in zijn volle glorie bewaard gebleven. De Kat is in feite een chevallier (aarden verdedigingswal) van waaraf vroeger de vijand met kanonnen werd beschoten. De heuvel diende ook als "kogelvanger" voor de daarachter gelegen gebouwen. Bij oude Gravenaren is deze groene heuvel ook bekend als "de gekkenberg" vanwege het destijds nabijgelegen Rijks Krankzinnigen Gesticht. De Binnengracht, waar in de winter op geschaatst wordt, is een deel van de oude stadsgracht die om heel Grave liep. Rivier de Raam liep vroeger als een extra verdedigingsgracht rondom de

gehele vesting. De karakteristieke hoekige vorm van de vesting is nog terug te zien in de loop van het riviertje. De lage tuinen van de huizen aan de Arnoud van Gelderweg maakten vroeger deel uit van de binnengracht. Het schaatsbaantje bij de Lovendaalsingel is in feite een voormalig ravelijn; een verdedigingseiland gelegen in de stadsgracht. Halfbastion Bekaf is bewaard gebleven, compleet met een aarden verdedigingswal die jarenlang als boomgaard dienst deed. Geboren en getogen Gravenaren zullen geen moeite hebben om op oude plattegronden hedendaagse straten te herkennen. Aan de overzijde van de Maas is de hoekige vorm van het oude Kroonwerk Coehoorn nog aangegeven met heggen, overigens alleen te herkennen op luchtfoto's. Met dank aan Peter van Bommel, www.bommeltje.nl

“Grave moet zich afvragen: voor wie maken we de Vestingvisie?”

Die vraag moet bij het opstellen van de visie centraal staan, als het aan Jon van Rooijen ligt. Hij is Adviseur Erfgoed en Ruimte bij de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed in Amersfoort. Van Rooijen heeft in de afgelopen jaren diverse gemeentes in Nederland geholpen met het opstellen van zo'n visie. “Reconstructie van vestingwerken is misschien leuk voor toeristen, maar uiteindelijk draait het erom dat je een meerwaarde voor bewoners creëert.”

Den Bosch, Heusden, Maastricht, Bergen op Zoom, Brielle, Gorinchem: allemaal Nederlandse steden die in recente jaren met hun geschiedenis en vestingwerken aan de slag zijn gegaan. “Het is een heel actueel thema. Deze gemeentes vroegen zich af: wat zijn wij nou méér dan alleen een plek waar mensen wonen en werken? Daarbij hebben ze teruggesproken naar hun verleden en daarin gezocht naar aanknopingspunten om hun stad te verlevendigen. Dat doet elke stad op zijn eigen manier.” In sommige steden zijn nog veel restanten van vestingwerken over, in andere minder. En omdat elke gemeente een andere aanpak kiest, zijn de resultaten heel divers. “In Heusden is destijds gekozen voor volledige reconstructie van de vestingwerken. Dat is kostbaar, zowel op de korte als de lange termijn. En als dan de verwachte toeristenaantallen niet worden gehaald, zou je kunnen zeggen dat

die enkelzijdige aanpak eigenlijk te weinig opbrengt.”

Verhalen zijn belangrijker dan reconstructies

Van Rooijen ziet ook goede voorbeelden. “Mensen komen juist wél op de verhalen achter zo'n vesting af. Brielle heeft dat goed aangepakt. Daar zijn bewoners heel actief betrokken bij het vertellen van de verhalen over hun stad. Ze geven bijvoorbeeld rondleidingen of heten als gastheer of –vrouw bezoekers welkom. Anderen onderhouden als vrijwilliger onderdelen van de vesting, zoals een kanon. De band tussen inwoners en de historische vereniging en het plaatselijke museum is daar heel sterk. Ook in Bergen op Zoom werkt die aanpak goed, ondanks dat er daar bijna geen restanten van de vesting meer over zijn. In Groenlo wordt om de twee jaar de Slag om Grollo uit 1627 nagespeeld. Daarvoor hoef je geen poorten of

muren permanent te reconstrueren, maar er komen wel enorm veel mensen op af.” Daarnaast vindt Van Rooijen het belangrijk dat vestingwerken een onderdeel uitmaken van de dagelijkse leefomgeving. “Natuurlijk is het belangrijk dat de nog bestaande bovengrondse overblijfselen van de vesting zoveel mogelijk zichtbaar en toegankelijk worden. Maar het hoeft niet zo te zijn dat het gebied op slot gaat. Leven en bouwen rond de vesting is heel goed mogelijk en kan het dagelijks leven in Grave verrijken, als je de historische restanten maar goed in je plannen verwerkt. Zo is bijvoorbeeld in Bergen op Zoom een oude muur blootgelegd, die mooi is ingepast in de nieuwbouwwijk ScheldeVesting.” “De vraag aan de inwoners van Grave is: wat is nu ons verhaal en hoe vertellen we dat aan de hand van de nog bestaande overblijfselen van de vesting? Er zijn in Grave nog genoeg restanten te vinden. Mensen houden juist van die originele, authentieke plaatsen en de verhalen erachter. Uiteindelijk gaat het erom dat Grave zijn erfgoed maatschappelijk verweeft, zodat het bewoners én bezoekers iets oplevert.” ♦

IVN: ‘Stadsmuren en bloemrijke graslanden kunnen een leefplaats zijn voor veel soorten’

Herman Peters is voorzitter van de Graafse afdeling van het Instituut voor Natuureducatie en Duurzaamheid (IVN). Wat is volgens hem belangrijk bij het opstellen van de Visie? “Het gebied waarop de visie betrekking heeft ligt op de grens van het centrum en het buitengebied. Een belangrijk element in beide gebieden is de Graafse Raam. Die heeft een verbindende functie voor het buitengebied van het Raamdalen in het zuiden naar de uiterwaarden in het noorden richting Keent. Het ontwikkelen van de verbindingzone langs de Raamten behoeve van natuur, zoals in de structuurvisie Grave 2025 en het groenstructuur plan vermeld, verdient volgens het IVN een prominente plaats in de visie. Daardoor

kunnen natuur en landschap naar en door Grave worden geleid.” Hoe zit het met de biodiversiteit in het gebied? “Vochtige stroken land, plas- en drassituaties geven veel kansen aan de natuur, waarbij je kan denken aan soorten als kamsalamander en de grote modderkruiper. Maar ook stadsmuren en bloemrijke graslanden kunnen een leefplaats zijn voor veel soorten, zoals bijna alle soorten bijen, zwaluwen en vleermuizen. En nog veel meer.” Door gericht die historische stadsstructuren mee te nemen in de planvorming hebben deze soorten volgens Peters meer kans. Vanuit hun zorg voor natuur en landschap, inclusief natuureducatie, heeft het IVN in het verleden al eens gereageerd op de plannen

rond het tracé van de N321 en de herinrichting van het Visioterrein. “Het IVN heeft samen met de Milieuvereniging Land van Cuyk geconstateerd dat de onderzochte tracé varianten allen grote tot zeer grote gevolgen hebben voor het leefmilieu de natuur, en de landschappelijke waarden.” Volgens Peters zou het goed zijn om een actuele inventarisatie van de natuurwaarden te maken. “Deels zijn die gegevens er, maar het is goed om ze up-to-date maken. Het IVN wil daar waar mogelijk graag haar bijdrage aan doen vanuit de gedachte dat het goed is om bij de uitvoering van plannen vanaf het begin gezamenlijk op te trekken. Dan benut je zoveel mogelijk kansen.” ♦

Historische Dagen, waarop de geschiedenis leeft. Foto Gemeente Grave

Bewoners aan het woord: ‘Grave voelt een beetje als vakantie’

Joep Janssen woont in De Zittert. En met veel plezier: het is er prettig wonen. Hij geniet van de Brabantse sfeer en naar eigen zeggen is alles wat hij nodig heeft in de buurt. Janssen vindt vooral dat de authentieke uitstraling van Grave behouden moet blijven.

‘Ik kom regelmatig in de binnenstad voor mijn vrijwilligerswerk. Het voelt altijd een beetje alsof ik op vakantie ben. Elk gebouw heeft een eigen verhaal. Ik vind het belangrijk dat dat karakter bewaard blijft. Als ik met mijn familie met een mooie achtergrond op de foto wil, doen we dat in de binnenstad, het liefst bij de kanonnen.’ Het is hem opgevallen dat langs de N324 een deel van de vestingwerken weer zichtbaar is gemaakt. ‘Het is mooi dat je nu de contouren van de oude ravelijnen weer ziet. Maar met wat bomen er op zou ik het nog fraaier vinden!’ ♦

De Kerkleuner is een reconstructie. Op deze foto is de plek naast de kerk nog leeg

Bewoners aan het woord “Binnenstad kan aantrekkelijker voor bezoekers”

Peter Verhaaren is een geboren en getogen Gravenaar. Hij woont in de Kerkleuner, het trapgevelhuis naast de St. Elisabethskerk dat in de jaren '70 is gebouwd naar voorbeeld een gravure uit 1732. Verhaaren spreekt liefdevol over zijn stad, maar vindt dat de aantrekkingskracht voor met name bezoekers en toeristen voor verbetering vatbaar is. De gemeente mag wat hem betreft wel wat strenger zijn op het netjes houden van de binnenstad. “Ik heb gemerkt dat het zonder toezicht snel een rommeltje wordt. Bijvoorbeeld als het om gestapelde stoelen van terrassen gaat. Ook op het gebied van parkeren, het gebruik van kliko's en de zorgvuldige restauratie van historische panden zou de gemeente wat meer kunnen optreden. De toeristen komen voor onze monumenten en een gezellige schone stad.”

Het onderwerp hoogbouw vind hij ook belangrijk. “Wat mij betreft mag het oude verzorgingshuis Maaszicht weg. Je zou het oude klooster en de kapel wel kunnen laten staan en daar bijvoorbeeld een cultureel centrum van kunnen maken.” Over het gebied bij de de jachthaven, het voormalige Coxterrein, is hij dezelfde mening toegedaan: “Ik ben geen voorstander van hoogbouw in de uiterwaarden. Dat zou het uitzicht van de bewoners in de Catharinahof, Koninginnedijk en Havenstraat wegnemen.” En over het Visioterrein zegt Verhaaren: “Vroeger lagen er achter de Hampoort vijvers en een gracht die in verbinding stonden met de Lovendaalsingel. Het zou mooi zijn als die teruggebracht kunnen worden, net als de contouren van de vesting.” ♦

Reiger met grote modderkruiper. Foto Marcel v/d Kerkhof.